

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

БОГОСЛОВСКИ ФАКУЛТЕТ

Катедра историческо и систематическо богословие

Ангел Христов Петков

**Аскезата на древния християнски
мъченик
в сблъсък с традиционния езически
морал**

АВТОРЕФЕРАТ НА ДИСЕРТАЦИЯ

представена за присъждане на

образователната и научна степен

„Доктор по професионално направление 2.4.

Религия и Теология (Патрология)“

Научен ръководител: доц. д-р Светослав Риболов

СОФИЯ, 2020

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	3
<i>Актуалност на изследването</i>	3
<i>Обект и предмет на изследването</i>	4
<i>Цел, задачи и метод на изследването</i>	5
<i>История на изследванията</i>	7
ИЗЛОЖЕНИЕ	16
Първа глава: Вярата на християнския мъченик и езическата религия в ранните мъченически актове	16
1.1. Римската религия и мъченическите актове	17
1.2. Вярата на мъчениците в мъченическите актове	20
1.3. Ценността на човека в мъченическите актове и представата за нея езическата религия	21
1.4. Разбирането за спасението в мъченическите актове и в езическата религия	24
Втора глава: Честта и достойнството на християнския мъченик в Мъченическите актове и представата за тях според традиционния езически морал	26
2.1. Гладиаторските боеве в Древен Рим	26
2.2. Християнският мъченик на арената	28
2.3. Римското правораздаване	30
2.4. Християнският мъченик пред римския съд	32
Трета глава: Ранните мъченически актове и древната езическа литература	34
3.1. Мъченическите актове и древногръцкият епос	34
3.2. Мъченическите актове и атическата трагедия	37
3.3. Мъченическите актове и елинистичната ареталогия	39
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	42
СМООЦЕНКА НА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ	43
НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ	43
БИБЛИОГРАФИЯ	
ПРИЛОЖЕНИЯ: ПРЕВОД НА МЪЧЕНИЧЕСКИТЕ АКТОВЕ ДО IV ВЕК НА СЪВРЕМЕЕНЕН БЪЛГАРСКИ ЕЗИК	

УВОД

Актуалност на изследването

Гоненията срещу християните, от които са белязани първите три века от църковната история, винаги са представлявали интерес не само за изследователите, но за всички вярващи християни. За някои, мъчениците за Христос са пример за подражание и вдъхновение за твърдо устояване на принципите на вярата, независимо от трудностите, през които минава човек. За други, те са борци за свободата на вярата, заради която са заплатили с живота си. За ранните християни те са свидетели – подражатели на Христос, продължили Неговата мисия.

Основен интерес за църковните историци представляват преди всичко причините за гоненията, които се класифицират по различни белези. Те се свеждат единствено до идеята, че християнството не е съвместимо с Римската империя и мисленето, наложено от нея. Не се вниква по-дълбоко в самата идейна същност на мъченичеството, в новия морал, който християнското мъченичество предлага.

Протопрезвитер Александър Шмеман прави разграничение между възприемането на гоненията от ранните християни и от съвременните. Той загатва, че християнството донася един нов морал, но не изследва тази тема детайлно. Изследването на идейната основа на мъченическите актове винаги ще бъде актуално. Изследването на вярата и убежденията на древния християнски мъченик, трябва да помогне на съвременния християнин да осъзнае ползата от отстояването на християнския морал и следването му докрай, независимо от трудностите, с които неминуемо се сблъсква в живота си.

Актуалността на темата е обусловена и от обстоятелството, че в днешно време е налице тенденция за диалог между различните конфесии в християнството, а древните мъченици са еднакво тачени както от

източноправославните, така и от католическите и протестантските християни. Затова изследването на идейната основа на мъченичествата може да послужи като един мост за общение и диалог. Също така, изучаването на християнската аскеза е тема, която винаги ще бъде актуална.

Обект и предмет на изследването

Обектът на изследването са древните мъченически актове от първите три века християнска история. Предмет на темата са новите идеи, които са изразени в тези актове и които са в сблъсък с традиционно установената езическа култура.

Под понятието „мъченически акт“ или съкратено – „мъченичество“, ще разбираме онези текстове от християнската литература, които описват съда и мъченическата смърт на християни, осъдени заради своята вяра. Тези актове са известни с понятията *Passio sanctorum*, *Acta* (от латински – „мъченически акт“) и τὸ μάρτύριον, което от гръцки се превежда „мъченичество“, но буквално означава „свидетелство“.

В книгата си „Мъченичества и преследване на Ранната църква“ англиканският свещеник и археолог Уйлям Френд описва съдебните процеси срещу християните. По време на делото бързописец е записвал въпросите на съдиите, отговорите на подсъдимите и решението на съда.¹ Така изготвен, протоколът се съхранява в държавен архив. При определени условия християните са имали достъп до този архив. В своята „Църковна история“ Евсевий Кесарийски пише, че желаещите да получат сведение за осъдения в Ефес Александър, могат да потърсят в асийския държавен архив.² Християните са се опитвали да съхранят тази информация, като добавят към нея кратък увод, в който запознават читателя с личността на

---

¹ Frend, W. C. *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, OUP, 1965, pp. ix-x.

² Eusebius. *Historia ecclesiastica*, V, 18,9 (PG 20, 200).

мъченика и с условията, при които е заловен, а след делото добавят кратка възхвала. В „Книга на понтифите” френският католически свещеник Луи Душен пише за папа Флавиан (236-250 г.), който назначил секретари със задача да следят всички сведения за християнски мъченици и да съставят изложения, придържайки се към съдебните дела.³

По-късно мъченичествата постепенно добиват форма на кратък разказ или новела. В жанрово отношение тези новели са аналогични на античните епически произведения. Житейската цел на античните епически герои е борбата за слава, те се отличават с доблест и чувство за войнска чест.⁴ В християнските мъченичества героизмът не се проявява на бойното поле и не се изразява в силата на боравене с оръжия, а в силата да не се отстъпи пред противника. Епичната борба между християните и техните гонители е представена като класическа битка между доброто и злото, между Бог и сатана.

В следващата група мъченически актове се появява елементът на мистичност. Характерното при тях е, че действието се развива на две плоскости – на реалността и на една друга, паралелна реалност, която се появява във вид на сънища и видения. Паралелната реалност всъщност е действителната, в която се разиграва битката в духовния свят, а събитията в материалния свят са само техен образ. Тук има и алюзии към Платоновата философия и света на идеите, който е действителният свят, където всеки трябва да се стреми да отиде.

Цел, задачи и метод на изследването

Целта на изследването е да се проучи в кои пунктове аскезата на древния християнски мъченик влиза в конфликт с традиционния езически морал. За да постигнем поставената цел, ще изпълним **три задачи**.

---

³ Вж. Duchesne, L. *Liber Pontificalis*, Paris 1955, p. 48.

⁴ Вж. Богданов, Б. *Антична литература*, Изток-Запад, София, 2011, с. 26-32.

Първата задача е да изследваме сблъсъка между вярата на древният християнски мъченик и езическата религия, показан в ранните мъченически актове. **Втората задача** е да изследваме идеята за основните морални ценности, като честта и достойнството, от епохата на Ранното християнство. **Третата задача** е да разгледаме Мъченическите актове като литературни произведения и да видим по какъв начин те повлияват върху морала в епохата на Късната античност, когато християнството е прието като официална религия в Римската империя.

Метод на изследване е *историко-аналитичният*, с помощта на който е разгледан въпросът за написването на изследваните текстове. И в трите глави от изследването е използван *сравнително-аналитичният метод* за проследяване на начина, по който се изгражда образът на мъченика и който позволява отделянето на основните етични норми в езическия свят, и от друга страна – християнските ценности, провъзгласени от мъчениците с тяхното поведение. В изследването си ще ползваме екзегетически подход, при който се цели извличане на информация от текста, изследване на тази информация и синтез, при който се достига до определени изводи.

За основен текст на древните мъченически актове ще бъде използвано изданието на Хърбърт Мусорило от Оксфорд, 1972 г., който е събрал в сборник 28 акта от първите три века църковна история. За това издание са използвани текстовете, събрани в *Bibliotheca Hagiographica Graeca* и *Bibliotheca Hagiographica Latina* през XIX век от Дружеството на боландистите, председателствано от Иполит Делае. Тези текстове ще бъдат разгледани в своя исторически и културно-религиозен контекст, информация за който черпим от древните автори, живели в съответната епоха – както християнски, така и светски, а също ще използваме и изследванията на съвременни автори.

Крайният етап на екзегетическото изследване е синтез, при който трябва да се извлекат общоприложими принципи. В това отношение

изучавайки влиянието на мъченическата литература върху разбирането на морала в Късната античност, ще си дадем сметка какво отражение има тази литература в нашата епоха, или какво е значението на древните мъченически актове в наши дни.

Интердисциплинарността на работата се изразява в пресечни области с други академични дисциплини, които имат пряко отношение към изследваната тема. Такива области са светската историография, история на философията, литературознанието и други хуманитарни науки.

История на изследванията

През 1885 г. Иполит Делайе съставя различни сборници с мъченически актове и прави проучване на тяхната историческа стойност. Разграничава четири основни класа или жанра в мъченическата литература: исторически мъченичества, написани от съвременници и очевидци, понякога разкази от самите мъченици; панегерици на мъчениците от големите християнски оратори от IV век, които, макар и исторически отчасти, са високо реторични, написани в съответствие с правилата, определени от реторите на тяхната епоха; следват двата класа изкуствени или неисторически мъченичества, които са продукт на автори, дошли след времето на мъчениците – първият са епичните мъченичества, а вторият е романтиката с нейното разделение на приключенска, идилична и дидактическа.

Професорът от Оксфорд Хърбърт Мусурило съставя сборника „Актове на християнските мъченици: преглед и превод от Хърбърт Мусурило“, издаден от Оксфордското университетско издателство през 1972 г. (The Acts of the Christian Martyrs: Introduction Text and Translations by Herbert Musurillo. Oxford University press, 1972), в който публикува двадесет и осем мъченически акта на оригинален език и в превод на английски, покриващи периода 156-324 г., и класифицира двадесет и пет от

тези текстове като надеждни, а три – като измислени, но въпреки това даващи ценна информация.

Немският католически богослов Хубертус Дробнер класифицира мъченичества в три групи: *актове (acta)*, *мартирии* или *страдания (martyria* или *passiones)* и легенди. В категорията *актове* Дробнер поставя записите на съдебните дела срещу християните, които обикновено се провеждат от проконсулите и се записват от служителите в съда, и представляват дословен запис на съдебния процес. В *мартириите* или *страданията* християнски писатели пишат разказ за последните дни и смъртта на мъчениците, чести с богословска интерпретация.⁵

Подобна е класификацията на гръцкия богослов Александрос Коракидис. Той разделя мъченическите актове на четири типа документи, като критерий за това разделение е хронологията на тяхното възникване и литературната им структура. Първият тип документи са *съдебните дела* на осъдени на смърт християни, след тях идват т.нар. *мартирии*, които са в по-голяма степен литературно оформени документи, следват *мъченическите разкази*, които пък представляват литературни произведения, носещи характерните белези на автора си. Най-късните са *мартирологии*, които представляват сборки от допълнително оформени документи за мъченици, предназначени най-вече за богослужебно ползване и разпространени предимно на Запад.⁶

Друго изследване върху мъченическата литература е нейният първообраз, произход и основи. Професорът от университета в Индиана – Хенри Фишъл, търси корените ѝ в еврейските литературни модели, които от своя страна са повлияни от гръко-римските традиции.⁷

---

⁵ Drobner, H. R. *The Fathers of the Church*, Hendrickson publishers, Peabody, Massachusetts, 2007, pp 92-104.

⁶ Κορακίδης, Α. *Αγιότητα και Μαρτύριο. Η Αγιολογία της Ορθοδόξου Εκκλησίας*. Αθήνα 2000, 104-105.

⁷ Fischel, H. A. "Martyr and Prophet". *JQR*, NS, 37, 4 (1947), pp. 363-386.

Друг автор, който изследва корените на мъченическата литература, е Лейси Смит. Като първообраз на мъченичествата той вижда смъртта на Сократ, описана от Платон в творбите му *Апология на Сократ* и *Диалога Федон*.⁸

Както Хенри Фишъл, така и Лейси Смит виждат основите на мъченическата литература в гръко-римските традиции, които повлияват на еврейските писания, а те от своя страна дават отражение върху християнските творби. Подобно е виждането и на холандския историк Антон ван Хоуф, който дава една различна перспектива – вниманието му е насочено не върху самата мъченическа литература, а върху процеса на мъченичеството.⁹ Представя християнското мъченичество не като нещо ново, а като процес, който има своите корени в традициите на гръко-римското общество.

Руският професор Василий Болотов обяснява идейната основа на мъченичеството. Прави това чрез филологически анализ на думата *μάρτυς*, която, както казахме по-горе, буквално преведена означава „свидетел“. Езичниците виждат в мъченика свидетел на своята вяра, докато за гръкоезичните християни мъчениците са нещо повече – борци за вярата. Според Болотов мъченичеството се явява продължение на мисията на апостолите и учениците на Христос¹⁰.

Полският учен Ян Козловски изследва сходствата в описанието на прославленото тяло на Пионий в текста „Мъченичеството му“ и описанието на Комод в историческия текст на Херодиан¹¹. Счита, че авторът на „Мъченичеството на Пионий“ е използвал като модел Херодиановата

---

⁸ Smith, L. B.. Fools, “Martyrs, Traitors: The Story of Martyrdom in the Western World”. *JSSR* 37, 3 (1998), pp. 554-555.

⁹ van Hooff, Anton J. L. “Martyrdom and Rome by G. W. Bowersock”. *Mn*, 4th S., 51,5 (1998), pp. 601-604.

¹⁰ Болотов, В. *Лекции по истории Древней церкви*, том II: *Истории Церкви в период до Константина Великого*, Церковно-историческая библиотека, Москва, 1994, с. 40-45.

¹¹ Изданието на Херодиановата история, което Козловски следва, е: С. М. Lucarini, *Herodianus: Regnum Post Marcum* (Leipzig, 2005)

история.¹² С това свое изследване той повдига въпроса дали при съставянето на мъченическите актове авторите или редакторите, които са добавяли уводните и заключителните думи, не са заимствали от други текстове, най-вече творби на древни римски историци, които са били добре познати през онова време.

Светослав Риболов вижда жанровите корени на мъченическата литература в късноантичните *ареталогии*. Подобно на мъченичествата, тези произведения описват деянията на личности, които са свързани с божествения свят. Но за разлика от тях идейната основа на геройството в мъченическите актове не е проявената сила в боя или в борбата с митични същества, а борбата с греха.¹³

“Мъченическият акт на Перпетуа и Фелицита” (*Passio Sanctorum Acta Perpetuae et Felicitas*) е обект на изследване на голяма част от изследователите, работили върху древната мъченическа литература. Това показва неговото ключово значение при разбирането на мъченичествата. Англиканският свещеник и декан на катедралата в Уорчестър – Алвин Петерсън, го представя като документ, отразяващ времето, в което християните в Северна Африка претърпяват жестоко преследване около 200-та година, и даващ сведения за жизнеността на младата, но растяща африканска църква от онова време.¹⁴

Друг англикански свещеник, Андрю Макгавън, насочва вниманието си към хранителния режим на затворниците, откъдето прави заключения за отношението между християните в общността – както между тези, които са в затвора, така и на тези, които са на свобода, към затворниците.¹⁵

---

¹² Kozłowski, J.M. “The Portrait of Commodus in Herodian's "History" (1,7,5-6) as the Source of Pionius' postmortem Description in "Martyrium Pionii" (22,2-4)“, *VC* 62, 1 (2008), pp. 35-42.

¹³ Риболов, С. “Мъченическата книжнина в древната църква”, *БМ* 1-4 (2009), с. 61.

¹⁴ Peterson, A. “Perpetua – Prisoner of Conscience”, *VC* 41, 2 (1987), pp. 139-153.

¹⁵ McGowan, A. “Discipline and Diet: Feeding the Martyrs in Roman Carthage”, *HThR* 96 (2003), pp. 455-476.

Полският историк, специалист по древна история в университета на Вроцлав Анджей Випустек, използва „Мъченичеството на Перпетуа и Фелицита“ като доказателство на тезата, че монτανизмът е равносилен на магьосничеството. Представя император Септимий Север (146-211), по времето на когото се предполага, че се развива действието в акта, като безмилостен към магьосници, астролози и пророчески сънища.¹⁶

Канадският историк Брент Шоу акцентира върху силата на Перпетуа да се изправи срещу своето семейство, срещу Римската империя и срещу традициите. Интересува се най-вече от историческия аспект на мъченичеството.¹⁷

Финландският историк Яако Аронен изследва отношението между „Мъченичеството на Перпетуа и Фелицита“ и „Биографията на Киприан“, за която се предполага, че е написана от дякон Понтий малко след смъртта му, около 258 г.¹⁸ Стреми се да докаже, че „Мъченичеството на Перпетуа и Фелицита“ е основен източник на Понтий в написването на Киприановата биография. Също така твърди, че „Мъченичеството на Перпетуа“ е източник за други две мъченичества – на Мариан и Иаков и на Монтан и Луций. За целта търси доказателства в текстовете на мъченическите актове.¹⁹

Чешкият изследовател Петер Кицлер счита, че „Мъченичеството на Перпетуа и Фелицита“ претърпява редица промени, докато добие вида, в който го познаваме днес. Прави анализ на онези моменти, които изглеждат скандални и революционни за определени етапи от историята. Според него

---

¹⁶ Wypustek, A. “Magic, Montanism, Perpetua, and the Severan Persecution”, *VC* 51, 3 (1997), pp. 276-297.

¹⁷ Shaw, B.D. *The Passion of Perpetua. PP, No. 139*, Oxford University Press, 1993, pp. 3-45.

¹⁸ Издания на „Биографията на Киприан“ (*Vita Cypriani*), които Аронен използва, са: G. Hartel (*Vindobonae* 1871, *CSEL* 3.3); M. Pellegrino (*Alba* 1955); A. A. R. Bastiaensen (*Verona* 1975). Цитатите в статията са от изданието на Bastiaensen.

¹⁹ Aronen, J. “Indebtedness to Passio Perpetuae in Pontius' Vita Cypriani”, *VC* 38, 1 (1984), pp. 67-76.

първоначалната версия на Августин бива променяна от различни редактори, които имат за цел да обслужат определени спорни доктрини на една или друга общност.²⁰

Американската протестантска авторка Джудит Перкинс представя „Мъченичеството на Перпетуа“ като раннохристиянски текст, който чрез намиране на нови източници и пътища на властта разрушава йерархичните структури, владеещи ранната Римска империя.²¹

„Мъченичеството на Перпетуа и Фелицита“ представлява интерес и от гледна точка на психологията. Американският учен психолог Мери Лефковиц прави психологически анализ на Перпетуа, за да даде обяснение на въпроса кое я мотивира да се откаже от семейството си, детето си и живота си. Казва, че причините за това са политически, емоционални и доктринални.²²

Архим. Павел Стефанов причислява мъченичеството към монтанистката литература и го изследва именно в тази светлина. Разглежда Перпетуа и нейните спътници като монтанисти.²³

Към мъченическите актове интерес проявяват предимно западни протестантски и католически автори. Подобно на изследванията върху „Мъченическият акт на Перпетуа и Фелицита“, те изследват отделни детайли от тях, при което ги използват като доказателство на определени свои тези.

Голяма част от изследванията са с акцент върху моралните аспекти на мъченичествата. Американската изследователка на Късната античност Вирджиния Бурис използва мъченическите текстове, за да изследва как

---

²⁰ Kitzler, P. *From "Passio Perpetuae" to "Acta Perpetuae". Recontextualizing a Martyr Story in the Literature of the Early Church*, AK, Berlin, 2015.

²¹ Perkins, J.B. "The "Passion of Perpetua": a Narrative of Empowerment", *L* 53, 4 (1994), pp. 837-847.

²² Lefkowitz, M.R. "The Motivations for St. Perpetua's Martyrdom", *JAAR* 44, 3 (1976), pp. 417-421.

²³ Стефанов, П. *Лирата на Параклита*. Фабер, София, 2012, сс. 266-277.

римските понятия за чест и срам се усвояват в късноантичното християнство. Оспорва идеята, че християнството превръща римския срам в християнска вина, като вместо това твърди, че християнството е по-малко новаторско, като безсрамно прегръща срама.²⁴

Друга американска авторка – Карлин Бартън, прави паралел между честта на гладиатора в Римската империя и честта на мъченика в християнството. Според нея единият е символ на бруталната Римска империя, а другият е символ на вдъхновената воля и най-висше аскетично самоотричане.²⁵

Професорът по религиозни изследвания Леонард Томпсън прави изследване на „Мъченичеството на Поликарп“. Обект на изследването му са игрите на арената. Представя тези игри като социални ритуали за поддържане на морални ценности и централни институции на Римската империя.²⁶

Осветлявайки мъчениците и аскетите, британският автор Ейдън Хартни извежда обща поука за това, за което се твърди, че са „крайни“ поведения, които въпреки това „са включени в християнската доктрина“ и са повлияли на стандартите на светостта. Главите за мъчениците в книгата му обхващат езическите християнски отношения, преследванията, мъченичеството и постоянството на християнството въпреки преследването. Хартни осветлява и гръко-римските културни и религиозни традиции, включващи ролята на половете, връзката между покровител и повереник, римската религиозност.²⁷

---

²⁴ Burrus, V. “Martyrs, Saints, and Other Abject Subjects (Divinations: Rereading Late Ancient Religion)”, *S* 85, 3 (2010), pp. 652-665.

²⁵ Barton, C.A. *The Redemption of Lost Honor in Roman Society and the Sacrament of the Gladiator and the Martyr*, UCP, 1994, pp. 41-71.

²⁶ Thompson, L. “The Martyrdom of Polycarp: Death in the Roman Games”, *JR* 82, 1 (2002), pp. 27-52.

²⁷ Hartney, A.M. “Gruesome Deaths and Celibate Lives: Christian Martyrs and Ascetics”, *CH* 75, 4 (2006), pp. 886-887.

Специалистът по Средновековна история от САЩ Каролин Бинъм разисква учението за Възкресението от мъртвите, която е основна не само за християнската вяра от всички конфесии, но има своите корени в юдаизма. В мъченическите актове авторката вижда примери на светци, които не се впечатляват дори от най-страшните жестокости.²⁸

Професорът по Нов Завет и Ранно християнство Линда Стефания Коб твърди, че ранните християнски мъченически текстове имат за цел да оформят идентичността на християнската група и да подобрят самочувствието на нейните отделни членове. В този смисъл мъченическите текстове са по-скоро образователни пропаганди, отколкото обективна история.²⁹

Английският професор Джонатан Косчески вижда в мъченическата литература доказателство, че ранните християни не само прославят войната и насилието в определен контекст, но и активно ги предизвикват.³⁰

Историкът Ари Брайън използва аргументи от раннохристиянските мъченически актове, за да докаже съществуването на по-широк провинциален дискурс относно значението на съдебната процедура при наказателни дела в Римската империя. Според него тези текстове не само се опитват да обяснят и прославят смъртта на мъчениците, но също така те имат смисъл на процес, който е предназначен от Римската държава да бъде тираничен и ужасяващ.³¹

Йезуитският испански професор Хуан де Чурука изследва акта на мъчениците от Лион. Позовавайки се на някои пасажи в текста, той твърди,

---

²⁸ Bynum, C.W. "Images of the Resurrection Body in the Theology of Late Antiquity", *CHR* 80, 2 (1994), pp. 215-237.

²⁹ Cobb, L.S. "Dying to Be Men: Gender and Language in Early Christian Martyr Texts", *CH* 78, 4 (2009), pp. 873-875.

³⁰ Koscheski, J. "The Earliest Christian War: Second- and Third-Century Martyrdom and the Creation of Cosmic Warriors", *JRE* 39 (2011), pp. 100-124.

³¹ Bryen, A. "Martyrdom, Rhetoric, and the Politics of Procedure", *CA* 33, 2 (2014), pp. 243-280.

че е имало християни, които не са осъдени на смърт, а на тежка работа в мините.³²

Чрез поглед към раннохристиянска агиография от медицинска и психологическа гледна точка професор Морийн Тили доказва, че мъчениците могат да издържат извънредна болка и страдание, укрепени чрез аскетично обучение, което им позволява да разрушат връзките между мъченията и психическото разпадане.³³

Оригинален подход към мъченическите актове предлага Кандида Мосс. Тя очертава своя аргумент около миметичната³⁴ връзка на ранния християнски мъченик с Христос. Обсъжда произхода, датирание и други уводни въпроси, свързани с различните мъченически актове. Изследва разнообразието от теологични теми в мъченичествата.³⁵ Мосс изследва и доказателствата за категорията „доброволен мъченик“ в древния мартирологичен дискурс и проследява появата ѝ в съвременната наука за мъченичеството. Интересите ѝ са концентрирани в дискурсивното производство на доброволното мъченичество, а не в историческите доказателства за наказателно преследване и изпълнение.³⁶

Мъченическите актове са обект на изследване и на някои гръцки автори. Един от тях е Георгиос Антуракис, според когото мъченичеството не е само публична изповед за вярата на мъченика, а и доказателство за това, че той е истински ученик на Христос. Разглежда мъченичествата като разкази за едни достойни подвижници на Господните заповеди, които с радост са принесли в жертва на Христа най-ценното, което са

---

³² De Churruca, J. “Confesseurs non condamnés à mort dans le procès contre les Chrétiens de Lyon l'année 177”, *VC* 38, 3 (1984), pp. 257-270.

³³ Tilley, M.A. “The Ascetic Body and the (Un)Making of the World of the Martyr”, *JAAR* 59, 3 (1991), pp. 467-479.

³⁴ Миметична – подражателска.

³⁵ Moss, C.R. “The Other Christs: Imitating Jesus in Ancient Christian Ideologies of Martyrdom”, *JAAR* 80, 2 (2012), pp.554-557.

³⁶ Moss, C.R. “The Discourse of Voluntary Martyrdom: Ancient and Modern Source”, *CH* 81, 3 (2012), pp. 531-551.

притежавали, а именно живота си. Акцентира най-вече върху богословския аспект на мъченичеството³⁷.

Като цяло изследванията върху християнската мъченическа литература се концентрират около моралните качества на мъчениците, като най-вече се разглежда техния героизъм, проявен по времето на съдебните процеси и на мъченията. В търсене на корените на този героизъм изследователите стигат до богословските идеи, изразени в мъченическите актове и обсъждат как познатите от езичеството морални ценности се трансформират в новата християнска религия. В настоящия труд ще разгледаме мъченическата литература не като трансформираща познати представи, а като носеща нови идеи, които са в конфликт с идеите на традиционния езически морал. И това е конфликтът, поради който за дълго време след зараждането си християнството остава неразбрано от езичниците, а християните – подлагани на жестоки репресии. Ще анализираме мъченическите актове като представящи на римския свят нови идеи в областта на религията и морала, а също и представящи нови идеи като литературни произведения.

ИЗЛОЖЕНИЕ

ПЪРВА ГЛАВА: Вярата на християнския мъченик и езическата религия в ранните мъченически актове.

В тази глава ще разгледаме вярата на мъчениците и ще видим как тя влиза в сблъсък с традиционната езическа религия, изповядвана в Римската империя. За целта ще направим кратък исторически преглед на носителите на вярата – Рим и Църквата, за да проследим историческите

---

³⁷ Αντουράκης, Γ. *Αρχαία Μαρτύρια και χριστιανικοί ναοί (Η επίδραση της τιμής των Μαρτύρων στη λατρευτική ζωή της Εκκλησίας)*, Αθήνα 1994, ιδιωτική έκδοση. (преведена на български и публикувана в БМ, 1-4/2009, с. 82-115).

корени на конфликта между тях, а после ще разгледаме и духовните аспекти на този конфликт, изявени в езическата религия и християнството.

1. Римската религия и мъченическите актове.

За да осмислим отношението на римската власт към Църквата, е необходимо да направим анализ на самата Църква като общност, изградена от хора, които са последователи на Исус от Назарет, наречен Христос. Книгата „Деяния на светите апостоли“ ни дава първите сведения за тази общност. След като св. ап. Петър изнася своята първа беседа в деня на Петдесетница, хиляди души се присъединяват към вярващите. Според Писанието „те имаха всичко общо, продаваха имота си и го разпределяха според нуждата на всеки“ (Деян. 2:42-44). Това говори за едно общество, създало своя икономическа структура, коренно различна от римската и способна да преодолее всяка икономическа криза. Според Питър Браун в това радикално чувство за общност се крие привлекателността на Църквата. Той отбелязва още, че християнските мисионери жънат най-големи успехи там, където е налице най-голямо разместване на социалните слоеве.³⁸ В началото на III век Църквата вече е сила, с която средиземноморските градове трябва да се съобразяват.

Традиционната религия на Древния Рим е политеистична. Върху формирането ѝ влияние оказват вярванията на различните народи, включени в рамките на Империята, най-вече етруските, латините и гърците. Постепенно римският пантеон е допълнен с гръцките богове. Според различни свидетелства на интелектуалци този пантеон е бил много пряко свързан с политиката и е консолидирал цялото общество.³⁹

---

³⁸ Браун, П. *Светът на Късната античност*, Наука и изкуство, София, 1999, с. 68-69.

³⁹ Има сведения в трудовете на Аристид и Гален. Елий Аристид (117-181) е гръцки ретор и писател, който счита Асклепий за свой личен бог пазител. Елий Клавдий Гален (130-210) е лекар, хирург и философ.

Религията на едно общество е пряко свързана и с представата на морала. В това отношение може да се каже, че традиционната езическа религия формира идеята за традиционния римски морал. Под „традиционен езически морал“ разбираме онези ценности, които езическото общество цени и счита за правилни. Морланите ценности на древното римско общество се изразяват чрез фразата *Mos maiorum*, която в буквален превод означава „обичаите на древните“ или „обичаите на предците“. Това е сонованта концепция на разбирането на древните римляни на принципи, поведенчески модели и социални практики, които засягат личния, политическия и военния живот в древен Рим. Тези принципи се базират на разбирането на древните въз основа на мъдростта на историята за съграждането на държавата и организацията на римското общество. *Mos maiorum* има седем основни стълба: (1) *fides* – лоялност към родината, уважение на мнението на другите, вярност и взаимно доверие между гражданите; (2) *pietas* – благочестие, патриотизъм, чувство на преданост и дълг към родината; (3) *religio* – връзка между богове и смъртни, която се осъществява посредством определени обреди и ритуали; (4) *disciplina* – свързва се с образованието и обучението и е особено важен принципи за военния характер на римската държава; (5) *gravitas* – чувство на самоконтрол и самодисциплина; (6) *virtus* – в буквален превод означава „мъж“ и включва идеала за истинско мъжество; (7) *dignitas* – участие на всеки гражданин в обществения живот⁴⁰.

Обвързаността на политическата власт с политеистичния гръко-римски пантеон се вижда и в мъченическите актове. Почти във всички има разказ за мъченик, който бива принуждаван от политическия управник, водещ съда над християните, да принесе жертва на римските богове, като по този начин да засвидетелства почитта и уважението си не толкова към

---

⁴⁰ Вж. Linke, B., Stemmler, M. *Mos maiorum: Untersuchungen zu den Formen der Identitätsstiftung und Stabilisierung in der Römischen Republik*, Stuttgart, F. Steiner, 2000; Rech, H. *Mos maiorum. Wesen und Wirkg der Tradition in Rom*, Lengerich i. W., 1936.

самата религия, колкото към държавата. Епископ Поликарп е принуден от хипархът Ирод да изповяда, че „Цезар е господар” и да принесе жертви на римските богове.⁴¹

Служенето на римските богове се изразява в извършване на жертвоприношения и честване на различни празници. В „Акта на св. Дасий Доростолски“⁴² е разказано за празника в чест на бог Сатурн (или на гръцки – Кронос), т.нар. „Сатурналии”. Тридесет дни преди празника бива избран млад юноша, който, облечен в царски одежди, се предава на „пълен разврат, „греховни и срамни желаниа“ и „дяволски удоволствия“, а в края на тези тридесет дни се „посвещава пред идолите и се предава като жертва чрез меч“⁴³.

В Късната античност политеистичната религия се структурира в система и се йерархизира. Постепенно се развива идеята за върховния бог, стоящ над останалите богове. Все по-голяма роля започва да играе култът към императора. Мъчениците са принуждавани да се поклонят не само на римските богове, но и на „гения на императора“, като се счита, че ако човек откаже това поклонение, не зачита държавността, което го прави опасен. Религиозността пряко се свързва с вярата в божествеността на императора.

Обобщена характеристика на римската езическа религия е записана в „Мъченическият акт на св. Аполоний“. Мъченикът посочва четири характеристики на езическата религия. На първо място езичниците се кланят на произведения на собствените си ръце. Второ, те се поклонят на творения на природата. Трето, обожават неща, надарени със съзнателен

⁴¹ *Мъченичество на св. Поликарп, епископ Смирненски*, 8, прев. Свет. Риболов, СНИ, с. 79.

⁴² Св. Дасий Доростолски е един от първите мъченици в българските земи. Бил е почитан през времето на Късната античност и през Първото българско царство. Обезглавен по заповед на Диоклециан, след като отказва да спази традицията в чест на бог Сатурн (или Кронос). Негови мощи днес се съхраняват в урна саркофаг в катедралата в Силистра.

⁴³ *Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου Δασίου*, 1, ΝΜ, р. 274

живот. И четвърто, кланят се на същества, надарени с разум от тях самите, или дават на боговете имена, които са принадлежали на реални хора⁴⁴.

Наред с религиозните вярвания, базиращи се на митове, в Римската империя широко разпространение намират и редица философски учения. Философите търсят отговора на въпроса за началото. Св. Юстин е философ, изучавал стоицизма и платонизма, които до голяма степен формират неговото богословие. Платонически мотиви могат да се открият в „Акта на Перпетуа и Фелицита“, който отразява идеята на неоплатонизма, че реалният свят е отражение на действителния, който е светът на идеите, към който човек трябва да се стреми в процеса на своето усъвършенстване. В една от своите апологетични речи дякон Пионий показва, че добре познава методологията на натурфилософите и я използва при свои лични научни изследвания, като внася в нея един нов елемент, пречупвайки физическите си наблюдения през призмата на това, което вече знае от Писанието.⁴⁵

Далеч преди обаче да бъдат формулирани ученията на християнската вяра, мъчениците ясно и точно изповядват своята вяра, което показва, че преди да бъдат събрани и канонизирани официално книгите на Новия Завет, преди да бъдат проведени Вселенските събори и да бъде избистрено християнското учение, те вече са имали една ясна представа за Бога, в Когото са повярвали, на Когото служат и Когото са избрали да следват.

2. Вярата на мъчениците в мъченическите актове.

Класическа вероизповед в Мъченическите актове е изповедта, която прави св. Юстин Философ пред Квинт Юний Рустик. Първото, което мъченикът заявява за „Бога на християните“, е, че Той е Творец и е в началото. Тази идея е в пълно противоречие с представата на

---

⁴⁴ Вж. *Μαρτύριον τοῦ Ἀγίου καὶ Πανευφήμου Ἀποστόλου Ἀπολλῶ, τοῦ καὶ Σακκέα*, НМ, р. 96.

⁴⁵ *Μαρτύριον τοῦ Ἀγίου Πιονίου τοῦ Πρεσβυτέρου καὶ τῶν σὺν αὐτῷ*, 17, с. 158.

традиционната езическа религия, която е разкрита в поемата „Теогония“ на Хезиод. Мъчениците твърдо изповядват, че вярват в Бог, Който е създал целия всемир, и Този Бог е Един. Това изповядва св. Киприян⁴⁶, а също и епископ Фруктуос.⁴⁷

Св. Юстин нарича Бога, в който вярва, „Бога на християните“. С това той показва, че изповядва вяра, която не е нова, а принадлежи на група хора, утвърдила се с името „християни“. Християнската вяра вече е обособена като самостоятелна религия, отделена от юдаизма.

Според мъчениците Богът Творец не е противопоставен на злата материя, както пише Филон Александрийски⁴⁸. Според тях Той е създал всичко, в това число материята и човека. Нещо повече – човекът не се разглежда като зло, а като съвършеното творение на Бога, венеца на Неговите творения.

3. Ценността на човека в Мъченическите актове и представата за нея в езическата религия.

В гръцката митология човекът е поставен в подчинено положение на едни богове, които по своята същност не само че не са съвършени и правдиви, но са и далеч по-неправедни от хората. Отношенията между тях представляват отражение на нормалните човешки отношения. Хората не само са по-низки създания от тях, което изисква подчинение, но и често стават жертва на техните капризи.

Мъченическите актове поставят отношението между Бог и човек на съвсем различно ниво. В това отношение проличава ценността на човека. Той не е инструмент за задоволяване на някакви божествени капризи, а

---

⁴⁶ Предполага се, че това е св. Киприян Картагенски, но има и други предположения.

⁴⁷ *Passio Sanctorum Martyrum Fruktuosi Episcopi, Auguri et Eulogi Diaconorum*, 2, НМ, р. 176.

⁴⁸ Вж. Philo, *Legum allegoriarum*, I. В: Иваницкий, В. *Филон Александрийский*, тип. Акц. О-ва „Петръ Барский“, Киев, 1911, сс. 118-122.

венецът на Неговото творение. Силен акцент върху любовта на Боба към хората е поставен в „Акта на Перпетуа и Фелицита“. В нейното първо видение Той изразява радостта Си от присъствието на хората и бащински я нарича „дъще“, с което показва своето отношение на любящ баща.⁴⁹

Боговете от гръко-римския пантеон показват променливо отношение към хората. Понякога те са благосклонни към тях и им помагат, друг път не се намесват в техните взаимоотношения, а често дори им нанасят злини. Като цяло те се държат надменно и пренебрежително с тях. Хората им служат като средство, върху което да излеят негативните си емоции, а много често невинни хора стават жертва на тяхна жажда за отмъщение.⁵⁰ Това отношение между богове и хора е противопоставяне на два свята: света на безсмъртните богове и света на смъртните хора. Позовавайки се на Светото Писание, авторите на мъченичествата противопоставят Бог на сатаната. Но макар и противопоставени, тези безтелесни сили не принадлежат на два различни свята. Налице е също така върховенството на Бога над сатана, което поставя последния в зависимост от Него.

Според мъченическите актове сатаната е този, който причинява страданията на мъчениците.⁵¹ Врагът на християните не са римляните. Битката на мъчениците не е на физическо бойно поле и не се води с физически оръжия. Битката на мъченика е срещу сатаната, който го принуждава чрез мъчения да се откаже от вярата си, а победата е устояването.

Важно място във веровите убеждения на древните християнски мъченици заема Господ Иисус Христос, (Помазаникът), Божият Син. Св. Юстин заявява, че освен в Бога творец, вярва и в Иисус Христос, Който е пророкуван от пророците, и признава Неговата божественост. За него няма

---

⁴⁹ *Passio Sanctorum Perpetuae et Felicitatis*, 4, НМ, р. 110.

⁵⁰ Вж. Омир, *Илиада: Песен Първа: Чумата. Гневът*, прев. Ал. Милев, Б. Димитрова, Народна култура, София, 1976, с. 26-30.

⁵¹ *Μαρτύριον τῶν ἐν Λουδοῦνῳ τελειωθέντων*, 1, НМ, р. 62.

никакво съмнение, че именно за Иисус говорят книгите на Стария завет, а също не се съмнява, че Той е Бог. Подобна изповед правят св. Карп от „Мъченичеството на Карп, Папила и Агатоника“⁵², и св. Аполоний в своята защитна реч.⁵³ Макар да не развиват ясно учение за Троицата, мъчениците показват, че не разделят Бога от Неговия Син Иисус Христос и изповядват Неговата божественост. Служението към този Бог се основава не върху страха от наказание, а върху любовта към Него.

Друг аспект на служението е мястото на неговото провеждане. Според думите на Христос *Бог е Дух. И ония, които Му се покланят с дух и истина трябва да Му се покланят.* (Йоан 4). В Стария Завет храмът на Яхве играе ключова роля в религиозния и в политическия живот на юдеите. Но според Иисус Той е там, където хора са събрани в Неговото Име (Мат. 18:20). С това Той показва, че по-важно от мястото на събранието е самото събрание. Отново виждаме ценността на човека, който е издигнат над материалното. Именно това не може да разбере Квинт Юний Рустик, когато пита св. Юстин къде се събират, на кое място християните провеждат своите събрания. Св. Юстин отговаря: *Навсякъде, където е предпочитано и удобно за всеки.* Християните предлагат една нова и непозната концепция за мястото на поклонението, при която акцентът е върху поклонника, тоест човека. Човек може да се покланя на всяко място, в това число и затвора, и по всяко време, само сърцето му да принадлежи на Иисус. Дори самото мъченичество, те възприемат като израз на своето поклонение.

---

⁵² Μαρτύριον τῶν Ἁγίων Κάρπου, Παύλου, καὶ Ἀγαθονίκης, 1, ΝΜ, р. 32.

⁵³ Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου καὶ Πανευφήμου Ἀποστόλου Ἀπολλῶ, τοῦ καὶ Σακκέα, ΝΜ, р. 100.

4. Разбирането за спасението в Мъченическите актове и в езическата религия.

Най-общо казано, спасението е избавление на човека от робството на греха или казано накратко – освобождение от греха. Човекът попада под оковите на греха поради свое собствено решение, плод на дадената му от Бога свободна воля да прави свой съзнателен избор. Най-тежкият резултат от греха е физическата смърт, която става част от човешкото битие. Животът на човека във физическия свят е ограничен, не му е дадено разрешение да го обитава вечно⁵⁴. Според св. Максим Изповедник целта на смъртта е да ограничи разпространението на греха. В този смисъл тя се явява добро за човека – ако го няма това ограничение, той ще затъне безвъзвратно дълбоко в тинята на греха.⁵⁵

Въпросът за живота след физическата смърт, или задгробното състояние на човека, е вълнувал хората от дълбока древност. Във всички езически религии е изразена идеята за съществуване на човека под някаква форма отвъд границите на земния живот. Питър Браун определя римското общество като „по-безпомощно пред смъртта и от най-бедстващите слаборазвити страни в съвременния свят“. Изтъква факта, че средната продължителност на живота на гражданите в Древната римска империя е по-малка от 25 години, като само четирима на сто мъже доживяват до 50-годишна възраст.⁵⁶ Митовете на гръко-римския пантеон говорят за подземно царство, където обитават мъртвите. Легендата за Орфей, който слиза при Хадес, за да върне любимата си Евридика в света на живите, показва тази безнадеждност, която изпитват хората пред лицето на смъртта.

---

⁵⁴ Вж. Кронк, Дж. *Посланието на Библията*, Омофор, София, 2007, с. 42.

⁵⁵ Вж. Христов, И. „Темата за смъртта в богословието на св. Максим Изповедник“, *ХК 4* (81), 2013, 14-19.

⁵⁶ Вж. Браун, П. *Тялото и обществото: мъжете, жените и сексуалното самоотричане през ранното християнство*, АГАТА, София, 2003, с. 25-26.

Християнството коренно променя тази представа за смъртта, като в мъченическите актове виждаме резултатите от тази промяна. Физическата смърт за християните представлява преминаване в една нова реалност, в един нов свят, който е освободен от проклятието на греха и последствията от него са окончателно премахнати. Жертвата на Иисус на кръста премахва силата на смъртта и тя добива друг смисъл за вярващия в Него, губи своя зловещ характер.

Мъчениците гледат на смъртта не като нещо страшно и ужасно, а като на вход към нов, по-съвършен и по-пълноценен живот в един свят, неподвластен на проклятието на греха, в постоянното присъствие на Бога. И това възприятие се споделя не само от мъченически загиналите заради вярата, но и от християните, които стават очевидци на тяхната смърт. Пълна липса на страх от смъртта демонстрира епископ Поликарп.⁵⁷ В „Мъченичеството на Мариан и Иаков“ е разказано, че след мъченическата смърт на главните герои майката на Мариан отива до тялото на мъртвия си син, но не за да скърби и да го оплаква, а за да изрази своята радост.⁵⁸

Част от мъченичествата директно говорят за продължаване на живота след физическата смърт. Освен че мъченически загиналите са живи, те имат възможността да разговарят със своите живи събрата, да ги наставляват и да ги увещават. Такива случаи са описани в „Мъченичеството на Потамиана и Василид“⁵⁹, „Мъченичеството на Епископ Фруктуос и дяконите Агурий и Евлогий“⁶⁰, „Мъченическият акт на

---

⁵⁷ Луций Статий Квадратус е бил проконсул на провинция Мала Азия по времето на император Марк Аврелий, в периода 142-156/7 г. Споменаването му в „Мъченичеството на Поликарп“ (21) е важно за датироването на документа.

⁵⁸ *Passio Sanctorum Mariani et Iacobi*, 13, НМ, р. 212.

⁵⁹ *Μαρτύριον τῶν Ἁγίων Ποταμιαίνης καὶ Βασιλείδου*, НМ, р. 134.

⁶⁰ *Passio Sanctorum Martyrum Fruktuosi Episcopi, Auguri et Eulogi Diaconorum*, 7, НМ, р. 185.

светите Монтан и Луций“⁶¹. Преминалите през физическата смърт мъченици не са мъртви – техният живот продължава под друга форма.

Мъченическите актове показват и отвъдния свят – мястото, където спасените чрез вяра в Христос ще живеят завинаги с Него. Във виденията си св. Перпетуа, описва духовния свят и прави това със забележителни детайли, които не оставят никакво съмнение, че това е разказано от човек, директно видял тези неща.⁶²

ВТОРА ГЛАВА: Честта и достойнството на християнския мъченик в Мъченическите актове и представата за тях според традиционния езически морал

В тази глава ще погледнем от перспективата на езичника, т.е. ще застанем от другата страна на арената, там, където е публиката, за да разберем как поведението на мъченика въздейства върху обикновения зрител и с какво смъртта на християнския мъченик е по-различна от смъртта на други хора, които са умирали на арената – гладиатори или осъдени на смърт престъпници, за да бъде възпята и увековечена по подобие на античните герои.

1. Гладиаторските боеве в Древен Рим

Корените на гладиаторските боеве могат да се видят в ритуалите на етруските, които са населявали Италийския полуостров, преди римляните да излязат на историческата сцена. Върху надгробните плочи на местни етруски първенци са изобразени хора в положение на бойна схватка⁶³. Тертулиан, ги описва като необходимо задължение в чест на починалия.⁶⁴ Сведения за ритуални битки, които е възможно да са в основата на

---

⁶¹ *Passio Sanctorum Montani et Lucii*, 21, НМ, р. 234.

⁶² *Passio Sanctorum Perpetuae et Felicitatis*, 1-13, НМ, pp 106-122.

⁶³ Янев, Н. *Гладиаторските игри в Древен Рим*, УИ, София, 2000, с. 5-6.

⁶⁴ Tertullianus, *De spectaculis*, 12. (PL1: 644C-645B)

римските гладиаторски боеве, съществуват и от по-древни епохи. Римският писател от II век Хигин Митограф разказва легендата за принцеса Харпалика, в чест на чиято смърт биват организирани боеве.⁶⁵ Възможно е именно историята на Харпалика да е дала корените на гладиаторските битки. Древният произход на тези боеве е потвърден от Херодот⁶⁶ и Омир⁶⁷.

Не се знае със сигурност кога тази традиция е усвоена от древните римляни, но нейното първоначално предназначение е било аналогично на това при другите народи. Римският писател от I век Валерий Максим съобщава за първото официално провеждане на гладиаторски боеве в Рим.⁶⁸ Информация за ритуален бой в почит на починали хора дава и Тит Ливий⁶⁹. Тертулиан обяснява тази практика с вярването на древните, че душата на мъртвия се умилостивява с човешка кръв.⁷⁰

През 189 г. пр. Хр. е внесен нов елемент. За първи път римляните виждат атлетично състезание с участие на специално докарани животни – лъвове и пантери.⁷¹ Първото сведение за извършена публична зрелищна екзекуция, при която хора са убити от животни е от около 147 г. пр.Хр.⁷² Така се появяват два вида гладиаторски боеве с животни: зрелищен лов, наречен *venatio*, и смъртна присъда, наречена *damnatio ad bestias*, а осъдените са наречени „дамнати“. По този начин гладиаторските битки се превръщат в зрелище, което забавлява тълпата. През 105 г. пр. Хр. Сенатът

---

⁶⁵ Батаклиев, Г. *Антична митология*, Изток-Запад, София, 2011, с. 165.

⁶⁶ Херодот, *История*, кн. 5, 4-8. Прев. Петър Димитров. Наука и изкуство, София, 1990, с. 78.

⁶⁷ Омир, *Илиада*, песен 23, прев. Ал. Милев, Б. Димитрова. Народна култура, София, 1969, с. 433.

⁶⁸ Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia II*, 4-7, Remier, Berlin, 1854, pp 177-179.

⁶⁹ Тит Ливий, *Историята на Рим*, 46, 50. прев.Марко Марков. Народна култура, София, 1978, сс. 92, 99.

⁷⁰ Tertullianus, *De spectaculis*, 12. (PL: 644C-645B).

⁷¹ Тит Ливий, *Историята на Рим*, 46, 22. прев.Марко Марков. Народна култура, София, 1978, сс. 92, 52-53.

⁷² Valerius Maximus, *op. cit.* II, 4-7, pp 177-179.

ги институционализира. Наречени са *munera*. Зрелищата се устройват по всякакви поводи – смърт на някой първенец, военни победи, почит към боговете или просто за забавление на тълпата.⁷³

Цицерон (106-143) признава, че зрелището изглежда жестоко и безчовечно, но се съмнява дали в основата си то е такова.⁷⁴ Стоикът Сенека (4 пр.Хр. – 65 сл.Хр.), след като присъства на гладиаторски боеве, споделя своето негативно отношение към тях.⁷⁵ Св. Киприан, пишейки към Донат, определя гладиаторския бой като нещо безчовечно и горчиво.⁷⁶ Августин Блажени разказва за пагубното въздействие, което оказват гладиаторските игри върху човек, на име Алипий.⁷⁷

2. Християнският мъченик на арената

Голяма част от мъченичествата се разиграват на гладиаторската арена, пред погледите на многолюдната тълпа. Мъчениците са извеждани на нея, подобно на гладиатори, които в схватка със своите противници защитават своите чест и достойнство. Изследвайки моралните аспекти на мъченичествата, различните автори обикновено правят паралел между класическия гладиатор и мъченика, търсейки в поведението на мъченика онова разбиране и онези мотиви, които го приравняват на гладиатора.⁷⁸

Християнското мъченичество има връзка с гладиаторските боеве и подобно на гладиатора, мъченикът показва определени морални ценности.

---

⁷³ Янев, Н. Цит. Съч, сс. 9-10.

⁷⁴ Цицерон, М.Т. *Тускулански беседи*, кн. 2, 41. Прев. Димитър Илиев. УИ, София, 2008, с. 216

⁷⁵ Сенека, Л.А. *Нравствени писма до Луцилий*, прев. Анна Шелудко, Рива-АБС 90, София, 1994, с. 19-20.

⁷⁶ Sulpianus, *Ad Donatum*, IV, (PL4: 200B-202A)

⁷⁷ Аврелий Августин, *Изповеди*, IV 8, прев. Анна Николова, Народна култура, София, 1993, сс. 93-94.

⁷⁸ Вж. Barton, С.А. “The Redemption of Lost Honor in Roman Society and the Sacrament of the Gladiator and the Martyr”, *R* 45 (1994), pp. 41-71; Koscheski, J. “The Earliest Christian War: Second- and Third-Century Martyrdom and the Creation of Cosmic Warriors”, *JRE* 39, 1 (2011), pp. 100-124.

Но в неговите мотиви не могат да се търсят мотивите на класическия гладиатор. Докато римският гладиатор промотира милитаристичния агресивен комунален морал на Рим, то мъченикът отказва да е част от тази система. Той е личност и има връзка с живия Бог на любовта. Неговата мотивация се корени във вярата му и той се стреми към защита на моралните ценности, проповядвани от Христос и предадени чрез Неговите ученици и техните приемници. В своето поведение мъчениците не целят прослава нито на себе си, нито на организацията, която представляват. Те желаят само едно – да бъдат угодни на своя Бог. Поради тази причина изследването на поведението им на гладиаторската арена трябва да се направи в светлината на християнската вяра. А това ги прави коренно различни от класическите гладиатори.

Първата описана зрелищна екзекуция на мъченик е тази на епископ Поликарп Смирненски. Пред погледите на жадната за кръв тълпа той се изправя срещу губернатора Луций Корнелий Квадратус и води словесна схватка с него⁷⁹. Поведението на епископа на арената става модел за подражание на всички християнски мъченици, екзекутирани публично за удоволствие на тълпата. Честта и достойнството за християнския мъченик се състои в победата над един невидим противник, която не се печели с физически битки или физически оръжия. Тази победа се крие в устояването на вярата и убежденията на всяка цена и при всякакви обстоятелства. Победител е този, който независимо от това, което претърпява, не се отрича от Христос и Му остава верен докрай. В това отношение християнските мъченици внасят един нов морал в Римската империя, едно ново мислене, което е непознато за езичниците.

В „Актът на мъчениците от Лион“ битката на християните е показана като устояване на мъченията и насилието. Тези, които се огъват

---

⁷⁹ *Мъченичество на св. Поликарп, епископ Смирненски*, 10-11, прев. Свет. Риболов, СНИ, с. 80-81.

пред мъченията, са описани като неопитни, неподготвени и слаби. Това, което буди съмнения у мъчениците, не е тяхната вяра в Христос, а дали всички ще издържат и ще устоят докрай⁸⁰. Младата робиня Бландина става модел на християнския герой – човек, изпълнен с една мистична сила, която му помага да устои и да не предаде вярата си.⁸¹

Мъченическите актове създават модел на нов тип герои, който е непознат до този момент за езическия свят. Бруталните гладиаторски боеве добиват една нова форма. Публиката вижда не молеци за милост, страдащи и борещи се със сетни сили за живота си хора, а герои, които дори със смъртта си се надсмиват над Римската империя и показват на всички, че макар да е непобедима военната мощ, тя все пак не е толкова силна, че да пречупи едни слаби и крехки физически, но изпълнени с невероятна духовна мощ хора.

3. Римското правораздаване

Голяма част от мъченическите актове представляват запис на самия съдебен процес срещу християните. Такива са мъченичествата на св. Юстин, св. Аполоний, св. Киприян и други. За да изследваме тяхното поведение в съда, е необходимо да анализираме системата на римското правораздаване.

Хърватските професори Сениша Трива и Михайло Дика правят преглед на развитието на гражданската защита в Древен Рим и стигат до извода, че тя минава през няколко етапа: извънсъдебен – правната защита се осъществява чрез самопомощ, която не е законово уредена; решаване на спора между засегнатите лица от трета страна, на която спорещите имат доверие; държавата, която санкционира частното правораздаване⁸².

---

⁸⁰ *Μαρτύριον τῶν ἐν Λουδοῦνφ τελειωθέντων*, 1, НМ, р. 66.

⁸¹ Пак там.

⁸² Triva, S., M. Dika, *Građansko parnično procesno pravo (Civil Litigation Procedural Law)*, Zagreb, Narodne novine, 2004, pp. 9 ss.

Съвременни учени са склонни да приемат тезата за религиозния произход на римските граждански процеси⁸³.

Римската правна история е разделена на четири периода. Първият обхваща времето от създаването на Рим до III век пр.Хр. и се нарича *архаичен* период, в който правото е консервативно, свързано с традициите на римската община и съдържа обичайни религиозни елементи. Следва *предкласически* период, от III до I век пр.Хр., в който римското право заимства от други правни системи и добива по-универсален вид. Следващият период е *класическият*, който обхваща езическият период на Римската империя – до средата на III век сл. Хр. Последният период е *следкласическо* римско право, който завършва през 565 г. със смъртта на император Юстиниан I Велики.⁸⁴

Древните римски юристи дефинират правото като познаване на божествените и човешките неща, знание за справедливото и несправедливото⁸⁵. В основата на римската държавност стои концепцията за мирното съжителство между хората и боговете. Тази концепция, наречена *пак деогит*, възплащава обвързаността на религията и политиката в Римската империя като основа за стабилността на държавата.⁸⁶

В ранната Римска империя почитта към боговете се свързва повече с лоялността към Рим, отколкото с религиозните вярвания на хората. Римската представа за лоялност е именно изразяване на почит към боговете, които са символ на римската държава. След император Август започва обожествяване на самите императори.⁸⁷

---

⁸³ Вж. Петрак, М. „Частно или публично правораздаване – съвременно разглеждане на гражданския процес на римското право“, *IR* 2 (2015), с. 20.

⁸⁴ Чолов, Р. *Римско частно право*, Сиела, София, 2000, сс. 13-18.

⁸⁵ Пак там, с. 24.

⁸⁶ Вж. Новкиришка-Стоянова, М. „Сакралното и светското в римската концепция за публичното право“, *SI* 2 (2017), с. 3-6.

⁸⁷ Dio Cassius, *Historia Romana*, 44.6.4. Translated by Herbert Foster. LCL IV, 1911, p. 319.

4. Християнският мъченик пред римския съд

Първите Мъченически актове са написани във вид на схематични бележки, предаващи съдебния процес над определен мъченик. Тук се наблюдава една обща схема, съдържаща следните елементи: кратко историческо въведение, в което се съобщава кой е римския съдия и кой е християнинът (или групата християни), изправен пред него; разговор между съдията и подсъдимия (или подсъдимите), при който магистратът задава въпроси относно вярата на мъчениците, предлага им да се откажат от нея, опитва се да ги убеди, а на свой ред подсъдимите смело заявяват в какво вярват и отказват предложението на магистрата; следва обявяване на присъдата от страна на магистрата и заключение, в което се съобщава изпълнението на присъдата.

Независимо от различните аспекти на мъченията, могат да се видят общи неща между съдът над Христос и този над мъчениците. В някои отношения поведението на Христос, както и отношението, което проявява към мъчителите Си, е възможно да служи на мъчениците като модел за подражание. Христос показва Своето уважение и респект както към юдейските религиозни власти, така и към светските римски. Имайки примера на Христос, християнските мъченици също успяват да постигнат този баланс. Те показват уважение към институциите на Римската империя и по никакъв начин не проявяват омраза към светските управници и съдиите както на арената, така и в съда. Показват обаче, че не е задължително това уважение да бъде обвързано с поклонничество и служение към други богове. Предавайки се на смърт, без да оказват съпротива, те правят именно това.

Класическо свидетелство за съдебен процес над християни е „Мъченическият акт на св. Юстин и неговите придружители“. В кратко историческо въведение се казва, че св. Юстин и останалите християни са арестувани във време, когато в Империята действа „указ за

идолопоклонство“, определен като „нечестив“. Няма сведение да са издавани конкретни закони за поклонение на идоли или такива, които са насочени специално срещу християните. Единствен документ, който наемква за нещо подобно, е писмо на император Траян (98-117), с което той отговаря на въпрос на Плиний Млади относно казус, свързан с християните.⁸⁸ В отговора си Траян съветва Плиний Млади да не преследва християните само защото са християни, както и да не се доверява на доноси. От една страна, той разбира, че християнската идея за лоялността към Рим е различна от езическата, но от друга – осъзнава, че въпреки това различно гледище към лоялността, те са покорни на римските закони и не представляват заплаха за държавата.⁸⁹

Християните стават жертва на цялостното законодателство в Римската империя, чието следствие е извършване на практики, които са в противовес на морала на християните. За езичника жертването на римските богове показва по-скоро лоялността към Империята, отколкото религиозните убеждения. За християнина този акт е недопустим и означава отстъпление от неговия Бог.

В „Актът на мъчениците от Сцилитум“⁹⁰ е показано кое е „разумното поведение“ според християните. Според думите на осъденият Сатурнин римският съдия счита, че те постъпват неразумно като проявяват упорство и не се обръщат към римските богове, но в техните очи разумното поведение е мисълта за Небето, където те ще отидат, след като животът им на тази земя приключи.

Мъченическият акт на св. Аполоний дава идеологическа основа на мъченическата смърт. Той заявява, че християните не само не мразят

---

⁸⁸ Вж. Шмеман, А. *Историческия път на православието*, Омофор, София, 2009, сс. 61-70.

⁸⁹ Плиний Млади, *Писма*, 10, писмо 97, прев. Н. Бакърджиева, Народна култура, София, 1981, с. 378-380.

⁹⁰ *Passio Sanctorum Scillitanorum*, НМ, pp. 87-90.

живота, но точно обратно – обичат го, но повече от живота обичат Своя Бог и не желаят да го предадат.⁹¹ Той уважава Римската империя, уважава Императора и Сената, не оспорва техните постановления и след като тяхното решение е да бъде убит заради християнските си убеждения, той е съгласен.⁹² Поведението на св. Аполоний е аналогично на поведението на останалите мъченици, изправени пред римския съд, като в речта си дава една пълна картина на християнската идея за чест, достойнство, лоялност и здрав разум.

ТРЕТА ГЛАВА: Ранните мъченически актове и древната езическа литература

В тази глава ще направим аксеологически анализ на епохата на Късната античност, като най-вече ще се спрем на онези аспекти, които са под въздействието на мъченическата литература. За целта ще проследим как езическите аналози на християнските мъченически актове – древногръцките епоси и трагедии, са повлияни от разбирането на морала в езическия свят в епохата на Елинизма, за да осмислим как новото мислене, наложено от християнството, повлиява формирането на нови понятия за моралните норми.

1. Мъченическите актове и древногръцкият епос

Изследователите, които се занимават с произхода на мъченическата литература, откриват нейните корени в древногръцкия епос. В това отношение може да се направи паралел между древния християнски мъченик и древногръцкия епически герой. Но докато епическите произведения отразяват морала на епохата, в която са писани, и по този начин те се явяват продукт на тази епоха, то мъченическите актове

---

⁹¹ *Μαρτύριον τοῦ Ἁγίου καὶ Πανευφήμου Ἀποστόλου Ἀπολλῶ, τοῦ καὶ Σακκέα*, НМ, pp. 100-102.

⁹² Пак там.

повлияват едно ново разбиране, един нов поглед върху моралните ценности, тоест новият морал става техен продукт.

Могат да се открият някои сходства между християнските мъченици и епическите герои. Първото такова, е, че и героите на Омир, и мъчениците знаят каква ще бъде тяхната участ. И това не само че не ги плаши, но им дава сили с още по-голяма ярост да се хвърлят с смъртоносната схватка. Епическите герои също не изпитват такъв страх, смело влизат в битките и се раздават докрай. Силите, които тласкат Омировия герой в смъртоносните битки са славата и честта.⁹³ Подобно на тях, християнските мъченици познават своята участ. Някои изследователи стигат до извода, че мъчениците всъщност са християнският еквивалент на героите, от което следва, че мъченическите актове не предлагат нищо ново и различно от вече познатото. Това е мнението на Вирджиния Бурсус⁹⁴, Карлин Бартън⁹⁵, Леонард Томсън⁹⁶, Ейдън Хатрни⁹⁷. Но съществуват коренни различия между тях.

Първото голямо различие е неговият физическият облик на героя. В гръцкия епос начинът, по който изглежда героят, неговото въоръжение и доспехи са един материален израз на неговата слава и чест⁹⁸. В мъченическите актове се съдържат малко описания на физическия облик на мъчениците, но там, където ги има, ясно се вижда, че християнският мъченик във физическо отношение по нищо не прилича на гръцкия епически герой. Християнството създава една нова и непозната дотогава представа за героя.

---

⁹³ Омир, *Илиада*, песен 22, ст. 300-305, сс.417-433.

⁹⁴ Burrus, V. "Martyrs, Saints, and Other Abject Subjects (Divinations: Rereading Late Ancient Religion)", *S* 85, 3 (2010), pp. 652-665.

⁹⁵ Barton, C.A. "The Redemption of Lost Honor in Roman Society and the Sacrament of the Gladiator and the Martyr", *UCP* No. 45 (1994), pp. 41-71.

⁹⁶ Thompson, L. "The Martyrdom of Polycarp: Death in the Roman Games", *JR* 82, 1 (2002), pp. 27-52.

⁹⁷ Hartney, A.M. "Gruesome Deaths and Celibate Lives: Christian Martyrs and Ascetics", *CH* 75, 4 (2006), pp. 886-887.

⁹⁸ Омир, *Илиада*, песен 3, ст. 165-170, сс. 65-79.

Друг важен детайл, отличаващ мъченическата християнска литература от гръцкия епос, е идеята за Съдбата, представена като някаква безличностна сила, която героите имат възможността да познават, но не и да променят. Мъчениците вярват и изповядват Един Абсолютен Бог, Който е Творец на Универсума и пълновластен негов господар. Известието за смъртта им носи радост, а героите на Омир оплакват съдбата си. Честта на мъченика не е резултат от славната смърт, а от цялостния му живот.

Важен аспект за разбирането на морала е представата за справедливостта. Недялка Видева отбелязва, че на много места в „Илиада“ се вижда, че и богове, и хора си служат с измама⁹⁹, при което никой не получава наказание. Видева стига до извода, че измамата е оправдана, когато е в полза на следването на обичайната за времето норма, а именно да се вреди на врага и да се помага на приятеля.¹⁰⁰ В мъченическите актове идеята за справедливостта не може да бъде идентифицирана като аналогична на тази в гръцкия епос. Ако героите на епоса считат за справедливо да си служат с измами, но да нанесат вреда на врага и да помогнат на приятеля, то християнските мъченици считат за справедливост да вредят на сатана, което правят, отнасяйки се коректно с хората, дори със своите съдии и мъчители, и да не предават Своя Господ.

Впоследствие, когато властта променя отношението си към християните и Църквата от гонена добива статут на официална, християнските автори продължават да виждат в римските власти действие на отвъдни сили, но тези сили вече не са сатана и неговите демони, а Самият Бог¹⁰¹.

---

⁹⁹ Омир, *Илиада*, сс. 79-95.

¹⁰⁰ Н. Видева, *Гръцкото морално съзнание до епохата на елинизма*, УИ, София, 1987, с. 62-63.

¹⁰¹ Браун, П. *Власт и убеждение*, с. 228.

2. Мъченическите актове и атическата трагедия

Като жанр трагедията представлява драматично представяне на нещастно стечение на обстоятелствата от реалния живот, който има лош завършек. Херни Фишъл¹⁰² и Лейси Смит¹⁰³ са склонни да считат, че както епосът, така и атическата трагедия стоят в основата на мъченичествата и че християните не правят нищо ново, освен да вземат идеите от езичеството и да ги пренесат в християнството. Възникването на трагедията се дължи на три фактора: сложния синтез на обществените тенденции, зрелостта на предходните театрални форми, които осъществяват тези тенденции, и гения на Есхил като автор на трагедии.¹⁰⁴ Аристотел дефинира трагедията като *μίμησις*¹⁰⁵ на сериозно и завършено действие, което чрез състрадание и страх извършва очистване от подобни чувства.

В атическата трагедия може да се определят два вида характер на героите: постоянен – този, който героят притежава в нормални житейски обстоятелства, в своето житейско всекидневие, наречен *етос*; и характер, който героят добива при промяната на ситуацията към неблагоприятна, наречен *патос*.¹⁰⁶ Страданията са нещо страшно и ужасно. Героите на трагедията, знаят каква е тяхната съдба, наясно са с мъките и страданията, през които трябва да преминат. Това трансцендентно знание принадлежи на безсмъртните. Недялка Видева отбелязва, че знанието дава изключително много предимства и привилегии за трагическия герой. Именно то дава основание на Прометей да чувства превъзходство над Зевс и боговете на

---

¹⁰² Fischel, H. A. *Martyr and Prophet*, pp. 363-386.

¹⁰³ Smith, L. B. "Fools, Martyrs, Traitors: The Story of Martyrdom in the Western World", *JSSR* 37, 3 (1998), pp. 554-555.

¹⁰⁴ Богданов, Б. *От Омир до Еврипид*, Просвета, София, 2001, с. 56-57.

¹⁰⁵ Понятието, употребено от Аристотел, *μίμησις* се превежда „подражание“, но то не отговаря напълно на смисъла, който се влага в тази дума. Освен в смисъл на „подражавам“, глаголът *μιμείομαι* може да се употреби и в смисъл „изображавам“. Това означава, че *μίμησις* може да се преведе като „подражание“, но и „изображение“.

¹⁰⁶ Видева, Н. Цит. съч., с. 123.

Олимп¹⁰⁷. До голяма степен може да се открие паралел между Прометей и Поликарп, а също между Антигона и Перпетуа.

До голяма степен мъченическите актове притежават белезите на атическата трагедия. В по-голямата си част те са написани във вид на диалози, както са написани и трагедиите. Имат главен герой, който става жертва на своята представа за справедливост, в резултат от което минава през страдание, връхната точка на което е неговата смърт. Също така, подобно на трагедиите, мъченичествата предизвикват хората да съзерцават и умозаклучват върху духовни истини. С простотата на своето изложение и яснотата на посланията си те стават достъпен начин за обикновения човек да разбере истини, които иначе изглеждат сложни и трудноразбираеми. Почти всички актове съдържат изповедта на мъченика, чрез която се предават догмите на християнската вяра. За разлика от атическите трагедии обаче мъченическите актове внасят морални ценности, които са нови и революционни за епохата.

На първо място, липсва идеята за двойственост на характера – преминаване от етос към патос в резултат от житейските ситуации. Дори изправени пред лицето на смъртта, мъчениците не показват по никакъв начин промяна на характера. Те имат един устойчив характер, който е повлиян от християнските ценности и не подлежи на никаква промяна. На второ място, трансцендентното знание, което мъчениците притежават, не им служи за по-леко понасяне на мъките, нито им служи като средство за надмощие над противниците, а им дава сила да устоят на всичко, на което са подложени. На трето място, ако атическите трагедии представят в положителна светлина защитниците на традиционните етически норми и се противопоставят на новите закони, които тираничните царе издават, то мъченичествата представят в положителна светлина християните, които са

---

¹⁰⁷ Пак там, с. 128.

носители на нови морални ценности, противостоящи на традиционните езически.

След приемането на християнството като официална религия в Римската империя от Константин Велики, настъпват много промени в обществото, които са повлияни от новите, християнски, морални ценности. Традиционното езичество се разглежда като зло и принадлежащо на дявола. Християнските императори от врагове се превръщат в инструменти на Бога, чрез които Той осъществява волята Си. Въпреки проявената жестокост спрямо езичниците, християните са склонни да оправдаят действията на император Теодосий I Велики, който окончателно премахва езическите религии.¹⁰⁸ Синът му, Хонорий, който става император на Западната Римска империя, окончателно забранява гладиаторските игри.¹⁰⁹ Християнството коренно променя Римската империя и при това мъченическите актове, които са били разпространявани и четени в тази епоха, изиграват решителна роля.

3 Мъченическите актове и елинистичната ареталогия

Ареталогията е жанр, който представлява описание на делата на добродетелна и свята личност, която или е някакъв бог, или има връзка с боговете¹¹⁰. За нейно начало се счита съчинението „Животът на Аполоний Тиански“, написано от римският писател Флавий Филострат през III век.

Йосиф Тронски отбелязва някои сходства между ареталогииите и мъченическите и агиографски разкази.¹¹¹ Жанрови корени в късноантичните ареталогии на агиографската и житиеписна литература

---

¹⁰⁸ Браун, П. *Власт и убеждение*, с. 170.

¹⁰⁹ Д. Попов, *Древен Рим: История и култура*, ЛИК, София, 2009, с. 365.

¹¹⁰ Богданов, Б., А. Николова, *Античната литература*, Фондация: Отворено общество, София, 1996, с. 208.

¹¹¹ Тронски И.М., *История на античната литература*, с. 294.

вижда и Светослав Риболов¹¹², като отбелязва наличието на разлика в идейната основа на житийната литература¹¹³.

Римският политик Хиерокъл пише две писма към християните, в които казва, че Църквата се заблуждава в своята вяра и Христос, в Когото вярват, всъщност е философът Аполоний Тиански.¹¹⁴ Тези писма стават причина Евсевий Кесарийски да напише трактата „Срещу Хиерокъл“, в който оборва неговите аргументи и прави свой анализ на житието на Аполоний Тиански.¹¹⁵

Новият елемент, който Филострат вкарва в античната литература, е окончателния отказ от митологията и митологизирането¹¹⁶, което е обща черта с Мъченическите актове. Независимо от приликите, налице са някои конфликтни точки между елинистичните ареталогии и християнската мъченическа и житиенписна литература. Християнските разкази, въпреки че възхваляват делата на герой-светец, са христоцентрични, всичко, което този герой върши е в Неговото Име. Живота и делото на Христос бяха предречени от древни пророци, докато за Аполоний никой нищо не е предричал. Освен това, Христос е единственият Човек, за Когото е пророкувано¹¹⁷. Също така, Той оставя след Себе Си последователи, които са готови да дадат за него всичко, дори живота си. Няма друг учител, който толкова дълго време да е считан за враг, но въпреки това да триумфира като победител.¹¹⁸

Друга конфликтна точка е самото вършене на чудеса. За да добие способност да извършва необичайни дела, Аполоний е трябвало да се подложи на аскетични упражнения, които усвоява при своето странстване

---

¹¹² Риболов, С. „Мъченическата книжнина в древната църква“, *БМ 2-4* (2009), с. 61.

¹¹³ Пак там.

¹¹⁴ Великов, Ю. *Знание, взаимност и философия в ранните свети отци и църковни писатели*, Авангард принт, Русе, 2019, с. 81

¹¹⁵ Пак там, с. 82.

¹¹⁶ Гочев, Н. *Фантастичното през Античността*, УИ, София, 2018, с. 120.

¹¹⁷ Eusebius of Caesarea, *Liber Contra Hieroclem* (PG 22, 799).

¹¹⁸ Eusebius of Caesarea, *Liber Contra Hieroclem* (PG 22, 799).

из земите на Вавилон и Индия¹¹⁹. Нито Христос, нито героите на мъченическите актове трябва да правят подобни аскетични упражнения, за да добият чудновати способности.

Конфликтна точка има и в начина на получаване на духовното познание. Аполоний Тиански го получава от специални учители, при които не всеки може да отиде, а ако отиде той трябва да спечели благоволението им, за да му бъде предадено; намира се в текст, който не всеки може да открие и да прочете, което Николай Гочев дефинира като окултно.¹²⁰ В Мъченическите актове знанието за Бога не е скрито, а е достъпно за всички.

Тронски казва, че образованото елинистично общество се отнасяло с презрение и насмешка към този литературен вид.¹²¹ Николай Гочев коментира стила на писане на Филострат като счита, че той преднамерено използва литературен похват за да внуши на читателя, че не е длъжен да вярва на писаната от него история.¹²² Мъченическите актове съдържат авторска редакция, но в основата им стои реален документ¹²³, а в някои от актовете са писани от самите герои на историята.¹²⁴

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Като цяло християнската ранна мъченическа литература е слабо изследвана област. Изследванията се концентрират предимно върху моралните аспекти на мъченичеството, малко се говори за идейните послания на тези произведения. На мъченика се гледа като на герой, чийто пример в устояването на вярата и убежденията е достоен за подражание и служи за вдъхновение на християните. Мъченическите актове обаче имат

---

¹¹⁹ Гочев, Н., *Фантастичното през Античността*, с. 119.

¹²⁰ Пак там, с. 121.

¹²¹ Пак там, с. 266.

¹²² Пак там, с. 118.

¹²³ Вж. Риболов, С. *Мъченическата книжнина в древната църква*. БМ, 2-4/2009, с. 63.

¹²⁴ *Passio Sanctorum Perpetuae et Felicitatis*, 2, НМ, р. 106.

далеч по-сериозна цел от това да предоставят нови герои в християнството. Техният стремеж е по един достъпен за всички начин да предадат новите идеи в една епоха на промяна, в която се извършва преходът от езичество към християнство, и наред с другите богословски трудове, писани по това време, да повлияят върху тази промяна. Основният извод, до който стигнахме, е, че мъченическите актове не представляват синкретизъм между традиционното езичество и християнството, както твърдят някои изследователи, а предлагат една коренно различна концепция за моралните ценности, поставяща основата на моралното съзнание в Късната античност, когато християнството вече добива официален статут.

За да постигнем поставената цел, изпълнихме три задачи. Първо, разгледахме сблъсъка между вярата на мъченика и традиционните езически вярвания. Второ, погледнахме проблема от гледната точка на моралните ценности и видяхме в кои пунктове представите за чест, достойнство и здрав разум при мъчениците се сблъскват с традиционно установените представи на хората. А в третата задача вече направихме анализ на мъченичествата като литературни произведения, които, подобно на древногръцкия епос и атическите трагедии, внушават морални ценности, като наблегнахме на това как мъченичествата променят традиционно установените представи и как новите идеи навлизат в мисленето на хората в Късната античност.

Древните мъченически актове дават на света герои от нов тип, които са достоен пример за подражание и вдъхновение към истинска християнска аскеза, едно пълно и искрено отделяне от света и посвещение на Господ Иисус Христос. По достъпен начин тези произведения разкриват великите богословски истини, подтиквайки читателите към съзерцание и умозаключение върху въпросите относно Бога. Именно затова се превръщат в обичана от обикновените християни назидателна литература.

САМООЦЕНКА НА НАУЧНИТЕ ПРИНОСИ

1. Настоящият труд е първото у нас цялостно изследване на ранната мъченическа литература в християнството.
2. Изследването включва четири различни аспекта на разглеждане на мъченическите актове: богословски, нравствен, юридически и литературен, като е проследена взаимовръзката между тях. Изследванията до момента се ограничават или до богословския аспект на самото мъченичество, или разглеждат само моралните основи на подвига на християнския мъченик.
3. Идеите, които са разкрити в мъченическите актове са показани не като произлизащи или имащи за основа традиционните езически идеи, а като новаторски и влизащи в конфликт с езическите. Това дава ново разбиране на гоненията срещу християните през първите три века, а след края на гоненията мъченичествата са показани като творбите, които оказват най-силно влияние върху промяната не само на Римската империя, но и на целия свят.
4. Извършен превод на български език на 28-те запазени до днес мъченически актове от първите три века. До момента беше преведен единствено Мъченичеството на св. Поликарп от Светослав Риболов.

НАУЧНИ ПУБЛИКАЦИИ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИЯТА

1. „Омилетичният и екзегетичен подход на св. Пионий в *Мъченическият му акт*“. *Богословска мисъл (Forum Theologicum Sardicense)* 1/2016, сс. 101-113.
2. „Фантастични субмотиви в Мъченическият акт на светите Перпетуа и Фелицита“, *Богословска мисъл (Forum Theologicum Sardicense)* 1/2017, сс. 139-154.